

Весна М. БИКИЋ

*Археолошки институт, Београд***ЕКСКЛУЗИВНО КИНЕСКО ПОСУЂЕ НА БАЛКАНУ:
НАЛАЗИ СЕЛАДОНА ИЗ XIV ВЕКА СА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ***

Апстракт: У току археолошких истраживања на Београдској тврђави нађени су делови две чиније од селадона, посебне врсте кинеског порцелана. У тексту се разматрају околности тих налаза и њихова хронологија према утврђеним одликама производних етапа. Такође, анализирају се дистрибуција селадона и културни контексти у којима се посуђе јавља изван матичног региона, посебно на Истоку и у Европи, а према вестима из писаних докумената и до сада објављеним археолошким налазима. На основу свих расположивих података претпостављено је да се присуство селадона на Београдској тврђави може сагледати у оквирима, пре свега, културног миљеа на двору деспота Стефана Лазаревића у раном XV веку.

Кључне речи: селадон, порцелан, технологија, Београд, хронологија, културни контекст

Када се помене кинеска керамика најпре се помисли на порцелан, односно порцелан се идентификује с Кином, па се тако и данас на англо-саксонском говорном подручју он назива „кина“ – *china*.¹ Према савременој дефиницији, порцелан је тврда прозирна, беличаста и резонантна посуда, направљена од два посебна састојка: каолина (беле чисте глине)²

* Текст је настао као резултат рада у оквиру пројекта *Процеси урбанизације и развоја средњовековној друштва /Urbanisation Processes and Development of Mediaeval Society* (бр. 177021) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Термин порцелан, за велику скупину производа са сличном технологијом израде, заправо проистиче из речи *porcellana* – италијанске одреднице за сјајну прозачну површину, која подсећа на каури шкољку (према средњовековном итал. *porcello* или *porcelino*, од лат. *porcellus*, деминутив од *porcus*, дословно мала свиња: Hammer 1975: 229).

2 Иако у Кини постоји доста региона богатих каолином, за израду порцелана био је потребан чист каолин, без гвожђа, што се постизало у процесу сепарације, потапањем у велику количину воде у неколико фаза (и базена за пречишћавање) и потом сушењем; осушен

и нарочите фелдспатске мешавине – тзв. *petuntse*;³ помешани у правој размери, они стварају еластичну масу која загревањем добија стакласту тврдоћу и непропустљивост (Kahle 1940–1941: 37–40; Hammer 1975: 53, 76, 221, 229–230; Gray 1982: 11–13). У Кини нема еквивалентног израза за порцелан, него се категорија керамике одређује на основу температуре печења посуда, при чему је граница између ниске (*earthenware*) и високе (*stoneware* и *porcelain*) температуре приближно на 1.000 степени Целзијуса (*ibid.*: 11–12). Међутим, према мишљењу самих Кинеза, да би се керамичка посуда могла назвати порцеланом мора поседовати три карактеристике: одзвања када се удари, има белу унутрашњост и делимично је провидна (Kahle 1940–1941: 29).

Иако је у Кини керамика печена на високим температурама прављена још око 200. године п.н.е. (Rhodes 1978: 3–4), до стварања порцелана каквог познајемо данас протекло је прилично времена – више од осам векова се одвијао процес откривања најбољих рецептура и унапређивања технолошких помагала. У том смислу, можда су пресудне биле иновације у процесу печења, у ствари конструисање пећи у којима се постизала уједначено висока температура. Једна таква пећ се уобичајено састојала од неколико међусобно повезаних одаја у виду кошница, са отворима за ваздух на врху, при чему је прва, мања одаја била ложиште, а последња у низу била је нека врста димњака; свака одаја је загревана кроз пропуст у преградном зиду, а врео ваздух је струјао око посуда посланих у редове (*ibid.*: 4–6; Gray 1982: 13–15; Sjostrand 2002). У оваквим пећима постизана је температура од 1.200–1.300 степени Целзијуса, што је било оптимално за сједињавање тела и глазуре и стварање компактне посуде.

Уз све технолошке предуслове, порцелан је свој врхунац имао у време Танг династије (618–907), у периоду стабилизације државе, општег просперитета и цветања уметности и уметничких заната (Rhodes 1978: 9–12). Тада је направљен и први прави селадон – Ју (*Yue*) порцелан нарочите нијансе зелене боје сличне жаду (*ibid.*: 10–11).⁴

каолин није коришћен одмах, него је складиштен, и то на дуже време, да би добио већу пластичност (Rhodes 1978: 11).

- 3 *Petuntse* је искварен кинески назив за „беле цигле“, према облику у којем је ова сировина транспортована од каменолома до грнчарских радионица. Ова мешавина среће се и под називима „грнчарски камен“ и „кинески камен“ – то је у већини случајева риолит, магматска стена која садржи фелдспат, кварц, каолинит, лискун и мали проценат флуорита и као такав је у керамици честа замена за фелдспат јер представља збир неколико базних састојака, важних за квалитет глине, попут калијума, натријума, калцијума или магнезијума; топи се на температури између 1.150 и 1.300 степени Целзијуса и везује се са каолином у стварању стакластог тела и глазуре порцелана (Hammer 1975: 76–77).
- 4 Почетак Ју порцелана датира из времена пре Танг/Т’анг династије, практично од III века н.е., али је у Танг периоду производња била највећа и тада почиње извоз посуда у Азију, на Блиски исток, Филипине и Индонезију (Rhodes 1978, 9–11; Gray 1982, 16).

Посебност селадона

За зелени порцелан се може рећи да на најбољи начин одражава кинеску естетику. Пре свега, његова боја налик жаду јасно асоцира на узвишеност, будући да жад представља оваплоћење лепоте, есенцију сунца и месеца и везу са духовним светом (Fang 2005: 40). Ипак, његово кинеско име је сасвим једноставно - *qingci* - и дословно значи зеленкасти порцелан (Nilsson 2012). Зелени порцелан селадоним су први назвали европски познаваоци керамике на почетку новог века, мада је и даље нејасно на шта се тачно односи. Током времена су опстале две теорије: прва се везује за име султана Египта Саладина (*Salah-ed-din*), а односи се на причу да је 1171. године он послао султану Дамаска Нурадину (*Nur-ed-din*) 40 посуда од зеленог порцелана, док друга теорија директно апострофира јунака из француске пасторале *L'Astré* (*Honore d'Urfé*, 1627) Селадона, који је носио панталоне бледозелене боје (Gray 1982: 17).

Иако је производња селадона уобличена у политички нестабилно време самопрокламованих тзв. Пет династија (906-970), честа смена власти на северу Кине није нарочито утицала на културну активност, па се тако и производња порцелана одвијала неометано. Ипак, тек за време владавине династије Сонг (1128-1279) селадон је постао важан као церемонијални „царски“ производ; тада је двор пресељен у Ханжу (*Hangzhou*), у источнокинеској провинцији Жејанг (*Zhejiang*), где су основане и велике радионице (Krahl 1984-1985: 42-43). Тек је овде селадон добио своју пуну сврху, поставши веома цењена роба у круговима високе аристократије.

Селадон има сасвим специфичне одлике, унеколико различите од других врста порцелана. То подразумева, пре свега, сивкасто тело посуде fine структуре и дебели нанос непрозирне зелене глазуре у нијансама од жадзелене до сивозелене (Honey 1944: 73-75; Ayers 1954-1955: 71-75; Hammer 1975: 50-51; Rhodes 1978: 13-15; Fang 2005: 41-42). Ова врста порцелана често се среће и под називом лонгкван (*Longquan*), по једној од највећих радионица у провинцији Жејанг, са капацитетом од око 25.000 посуда (Gray 1982: 17). Селадон из ове радионице је врхунског квалитета, нарочито глазуре, која је дебела, често са мрежом пукотина (*ibid.*: 15). Највећи обим производња је имала у време Јуан династије (1271-1368), а у нешто сведенијем виду опстаје и касније, у време Минг династије (1368-1644) (Addis 1980-1981: 54; Gray 1982: 17; Krahl 1984-1985: 43-45, 49-52).

Иако се чини да у производњи селадона постоји константа, новије физичко-хемијске анализе показале су извесне разлике у погледу структуре глине и глазуре, с тим што су компоненте у другачијим односима коришћене у различитим периодима за различите посуде. Резултати анализа материјала из Лонгкван радионица указују на то да је за хронологију

и квалитет селадона у касном Јуан (1325-1464) и раном Минг (1368-1464) периоду релевантан однос титанијума (TiO_2) и гвожђа (Fe_2O_3) у саставу тела посуде, док је за глазуру то однос између магнезијум-оксида (MnO), оксида гвожђа (Fe_2O_3), рубидијум-оксида (Rb_2O) и стронцијум-оксида (SrO) (Li *et al.* 2011; Prinsloo *et al.* 2005). У том смислу, тело посуда је за нијансу светлије сиве боје код раног Минг селадона, док је састав глазура веома сличан. Такође, због извесне разлике у квалитету претпостављене су две категорије селадона, тзв. царски и грађански (Li *et al.* 2011: 5-8). Иако су нумерички односи несумњиви, нека нам буде допуштено да приметимо да наведене претпоставке не морају бити и једино тумачење резултата. Имајући на уму чињеницу да квалитативне одлике селадона, тј. различите вредности појединих елемената могу бити последица, поред осталог, и различитог изворишта сировине, чак различитих места у оквиру истог глиништа, што се онда другачије може манифестовати и у процесу печења, предложено тумачење би тек требало даље испитати на већем узорку материјала.

Онолико колико је селадон у технолошком погледу константан, толико су и његове формалне одлике препознатљиве. Чиније, зделе и зделице, тањира и крчазе једноставне профилације, глатке површине или са врло дискретним, урезаним или благо рељефним украсом, речито сведоче о префињености селадона. Међу њима, нарочито су бројне велике зделе-чиније, пречника до 40 cm (Addis 1980-1981: 58-59; Ayers 1982-1983: 82-86). Најбогатија колекција селадона, са више од 1.300 посуда, данас се може видети у Топкапи сарај музеју у Истанбулу (Krahl 1984-1985).⁵

Међутим, за разлику од неколицине западноевропских земаља са традицијом проучавања оријенталне керамике, међу којима се свакако издваја Енглеска, изучавање кинеског порцелана на Балкану практично није ни започето. Стога не изненађује да зелени порцелан - селадон до сада није препознат међу археолошким налазима, нити у музејским збиркама. Подстицај за разматрања порцелана у археолошким контекстима, у овом случају селадона из Београда, долази из суседне Мађарске, где је установљена својеврсна пракса свеобухватног публиковања резултата истраживања, укључујући и нововековне хоризонте, према моделу краљевске палате у Будиму (Gerelyes 2004; Holl 2005).

5 Каталог колекције је објављен: R. Krahl, Nurdan Erbahar and John Ayers, *Chinese Ceramics in Topkapı Saray Museum, Istanbul: A Complete Catalogue*, London: Sotheby Parke Bernet Publications 1986.

Околности налаза са Београдске тврђаве

Вишедеценијска истраживања на Београдској тврђави донела су, поред свега осталог, и значајну количину кинеског порцелана. Међу уломцима преовлађује плаво-бели порцелан, који је претежно налажен у целинама османског хоризонта. Међутим, својеврсну реткост представљају налази селадона. Реч је о деловима две велике посуде који су нађени у току ранијих археолошких ископавања. Једна од њих, са украсом у виду рибље крљушти (сл. 1), потиче из Доњег града, са простора уз оградни зид Великог барутног магацина, који је истраживан седамдесетих година прошлог века.⁶ Дубока чинија калотастог реципијента има тело бледосиве боје (Munsell 2.5Y 8/0); унутрашња површина је благо рељефна, украшена мотивом крљушти, а глазура је маслинаста, са низовима неправилних пукотина. Готово двадесет година касније, део друге посуде, такође чиније, са радијалним украсом (сл. 2), нађен је у југозападном делу Горњег града, тј. на простору замка, приликом радова на инфраструктури.⁷ Ова чинија је плитка, калотастог реципијента и широког дна које има прстенасту ивицу. Њене особине су веома сличне претходној: тело је fine структуре, бледосиве боје (2.5Y 8/0), унутрашњост је декорисана веома плитким радијалним урезима, док је глазура, сивкасто-зелене (маслинасте) боје, веома глатка и сјајна.

Оба ова примерка потичу из насипних слојева, па је на основу услова налаза њихова хронологија могла бити тек оквирно одређена. Реч је о насипима који су последица градитељских подухвата из истог времена, иако на различитим просторима Тврђаве. Познато је, наиме, да је у време аустро-турских ратова (1688-1739) Тврђава претрпела значајну трансформацију. Средњовековни замак - некадашњи двор деспота Стефана Лазаревића (1401-1427), потом и боравиште угарског капетана Београда (1427-1521) и османског диздара (након 1521), коначно је страдао у експлозији барута током турског бомбардовања града 1690. године (Поповић 2006: 187-189). Ипак, највеће интервенције извршене су приликом барокних реконструкција тврђаве у трећој деценији XVIII века, када су велике површине нивелисане. Тада је на простору Горњег града уклоњено природно узвишење - завршетак тзв. београдске греде, при чему је у источној половини ниво терена спуштен за два до три метра, док је у западној половини, након уклањања рушевина замка и свих старијих обје-

6 Истраживањима на простору Доњег града/Западног подграђа 1970. године (сонда 2а/70) руководила је Г. Марјановић-Вујовић; теренска документација се налази у Археолошком институту - Документационом центру Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.

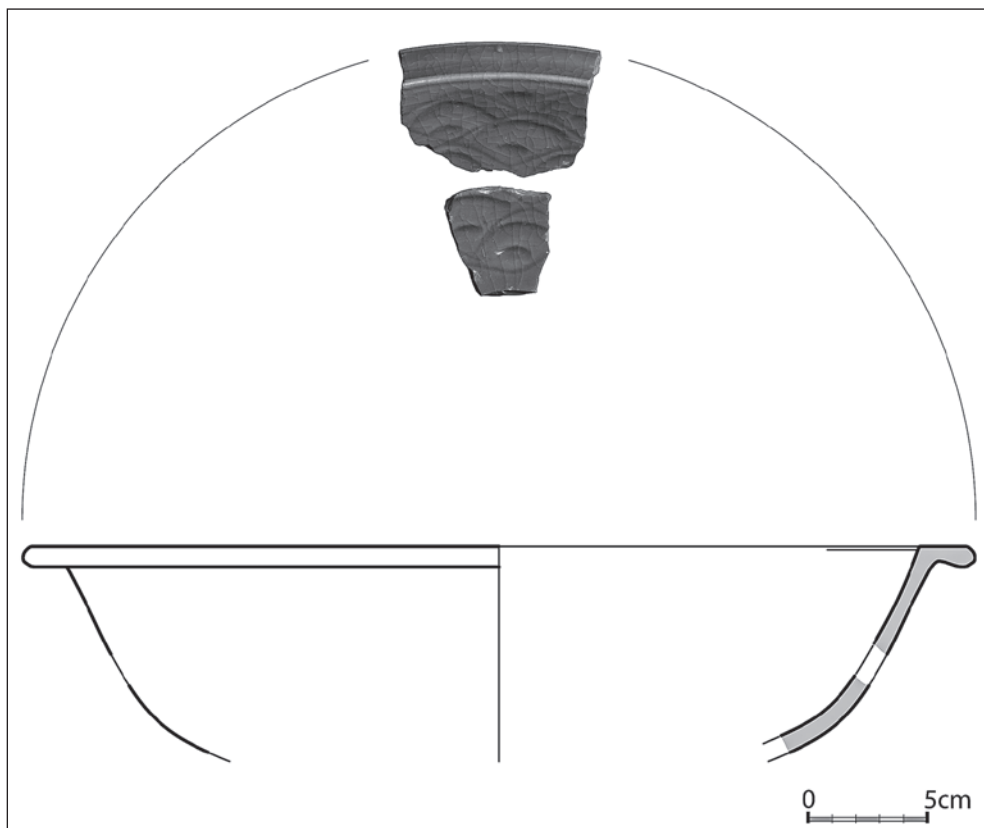
7 Радове на инфраструктури, који су обављени 1989. године, пратили су сарадници Археолошког института; документација се налази у Археолошком институту - Документационом центру Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву и у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

ката, извршено насипање местимично и до седам метара, чиме је добијен раван плато, какав постоји и данас (*ibid.*: 196–198, 224–237). Истовремено, у Доњем граду, на месту које је такође предмет нашег интересовања, изграђен је Велики барутни магацин, а у непосредној близини и касарне, арсенал и пекара, уз засецање падине и насипање водоплавног терена, тако да је и овде добијен пространи раван плато, али су поједини објекти из касног средњег века и ранотурског раздобља том приликом делимично срушени или су у потпуности ишчезли (*ibid.*: 237). Свим овим интервенцијама створена је веома сложена стратиграфска ситуација, нарочито на простору замка, са бројним грађевинским фазама и траговима великих разарања, док су истовремено археолошки слојеви прилично уништени. Уз то, сувишни део земље из Горњег града осипан је низ падине у Доњи град (*ibid.*: 30–31). На тај начин је формиран моћан насипни слој не само јединствене хронологије, него и истог садржаја, иако у две међусобно удаљене просторне целине. Он садржи релативно бројне покретне археолошке налазе, претежно уломке керамике, из раздобља антике, средњег века, све до касног XVII века.

Посуде од селадона, нађене у поменутиим насипним слојевима, тешко се могу временски одредити с потребном прецизношћу. Међутим, речите смернице за датовање налаза из Београда пружа јасна хронологија селадона. Према расположивим подацима о укупном изгледу – облицима чинија, бојама глазури и декорацији, посуде од селадона из Београда несумњиво припадају продукцији из времена касне Јуан династије, односно из друге половине XIV века.⁸ С једне стране, велике калотасте чиније представљају стандардне посуде, које се међусобно разликују по величини, дубини рецепијента и профилицији. С друге стране, за селадон из овог времена нарочито су важне две особине: посуде имају потпуно глазирано дно, чак и прстенасту ивицу на спољној страни, која је основа посудама и у току печења; и глазура често има намерне пукотине, које изгледају као фина мрежа (Jenyns 1964–1966: 49–50; Rhodes 1978: 13–15; Ayers 1982–1983: 82–86; Oriental green wares 1995–1996, 123–135; Krahl 1984–1985: 45–47).⁹ Поменуте одлике јасно се уочавају на нашим примерцима. Све напред речено је наметнуло даља питања у вези с тумачењем налаза селадона на простору Београдске тврђаве и потенцијалним корисницима ове изузетно скупоцене робе.

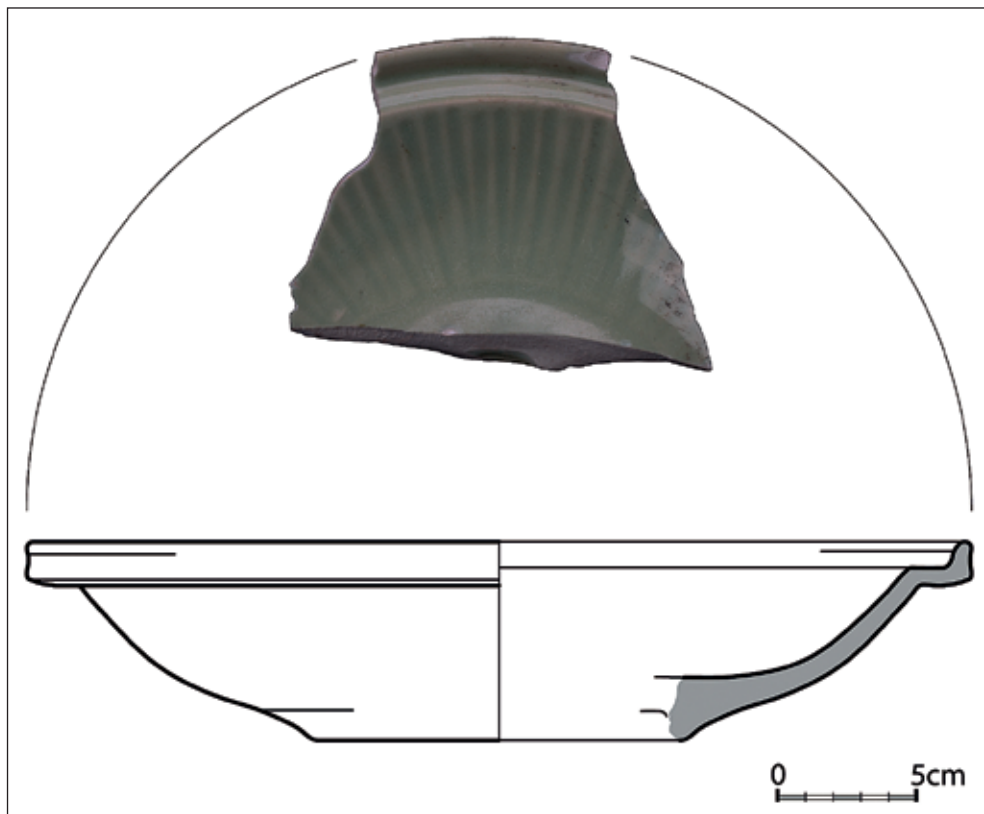
8 Госпођи Регини Крал (Regina Krahl), експерту за кинеску керамику, срдечно захваљујем на помоћи у вези са идентификацијом селадонских посуда.

9 Закључци се темеље и на личним опажањима о посудама од селадона из XIV–XV века, из сталне поставке у Топкапи сарај музеју у Истанбулу.

Сл. 1 Чинија од селадона са простора београдског замка
(цртеж: А. Суботић, фото: В. Бикић)

Fig. 1 Celadon bowl from the area of Belgrade castle (drawing: A. Subotić, photo: V. Bikić)

Сл. 2 Чинија од селадона из Доњег града Београдске тврђаве
(цртеж: А. Суботић, фото: В. Бикић)

Fig. 2 Celadon bowl from Lower Town of the Belgrade Fortress
(drawing: A. Subotić, photo: V. Bikić)

Културни контексти и дистрибуција селадона

У трагању за околностима и временом доспећа селадонских тањира у Београд потребно је најпре се осврнути на дистрибуцију ових посуда изван матичне територије – Кине.¹⁰ Кинески порцелан био је познат најпре људима на Истоку, и то веома рано, практично од IX века, од када се и рачуна продукција „правог“ порцелана. Осим несумњивог квалитета, тада су му приписивана и нарочита својства. Тако познати персијски филозоф, теолог и астроном Туси (*Nasir al-Din Tusi*, 1201–1274) у својој књизи о посебностима – *Tensük-name-i-Ilkhānī*, објашњавајући кинеско посуђе и његове карактеристике, између осталог наводи да су посуде (као облике помиње шољицу, крчаг, зделу и тањир) прављене од глине с примесом гвожђа, која је пажљиво направљена; због тих својстава, може се препознати отров ако се у њих стави јер се „појави зној“; „ а карактеристике су такве да се комад уситњен до праха користи као лек за зубе, а ако ставиш прах у нос, зауставља крварење“ (Kahle 1940–1941, 36–37).

Као својеврсна скупocenost, посуде од порцелана се у писаним документима релативно често помињу. Од IX века, када је представљао иновацију, све до XVI века, када почињу редовне испоруке у Европу,¹¹ порцелан је у описима инвентара дворова по правилу апострофиран (*ibid.*: 29–39; Crowe 1975–1977: 263–270). Један од првих помена кинеског посуђа на Истоку односи се на поклон који је 804. године гувернер персијске провинције Корасан Али ибн Иса ибн Махан послао султану Харуну ал-Рашиду у Багдад; реч је о 20 порцеланских посуда – „chini fagbfuri“ – здела и шоља, потпуно нових у исламском свету (Gray 1975–1977: 233–234; Crowe 1975–1977: 263–264). Порцелан је тада транспортован главним трговинским правцем – тзв. путем свиле, а примат су имали трговци из Персијског залива (Whitehouse 1972, 63–64; Gray 1975–1977: 234; Guy 2001–2002: 14–25).

Османски исток вековима остаје фасциниран порцеланом и, нарочито, селадоним. Тако су већ у попису инвентара палате султана Бајазита (1481–1512) издвојени велики тањира, и то бели, разнобојни и маслинали (Hobson 1933–1934: 16–18). Ово посуђе је чинило окосницу једне од репрезентативних колекција, са више од 2.000 комада, која је стварана управо на османском двору у Истанбулу. Највеће заслуге за вредност ове збирке имају две принцезе –Хатице Султан Старија (1658–1743), кћерка

10 Једну од новијих колекција представља терет кинеског брода Турјанг, потонуло око 1360. године у Јужном кинеском мору, који је превозио тајландску и вијетнамску глеђосану керамику и кинески селадон за Индонезију, вероватно за Борнео или Сулави (Sjostrand 2002).

11 Трговина кинеским порцеланом у европским земљама није била дугог века због развоја домаћег порцелана, пре свега у Немачкој, Аустрији и Енглеској: Мајсен (Meissen, 1710), Аугартен (Augsarten, 1718), Рорстранд (Rörstrand, 1726), Севр (Sèvres, 1740), Ројал Ворчестер (Royal Worcester, 1750), Ројал Краун Дерби (Royal Crown Derby, 1751), видети: Pearce 1987–1988.

султана Ахмета III, и Хатице Султан Млађа (1768-1822), кћерка султана Мустафе III и сестра Селима III (Artan 2010). Интересантно је поменути да је прва принцеза била посвећени колекционар оријенталних посуда, док је њена наследница сакупљала претежно европски порцелан, који је више одговарао османском укусу њеног времена (*ibid.*: 116-126). То је и данас најбоља музејска збирка порцелана, са највећом количином посуђа од селадона (Hobson 1933-1934: 10-11; Jenyns 1964-1966; Krahl 1984-1985). У њој преовлађују велике посуде, махом зделе и тањира, које заправо нису у кинеској традицији и ретко се срећу ван блискоисточних региона (Ayers 1982-1983: 82-86). Стога се претпоставља да су серије великих здела-чинија прављене за потребе народа са Блиског и Средњег истока, што је у вези с њиховом навиком обедовања из заједничке посуде (Addis 1980-1981: 58-59).

Археолошки докази о раним испорукама селадона су можда и уверљивији. Осим неколико порцеланских посуда Танг династије откривених у Самари на почетку прошлог века, до данас је свакако најатрактивније откриће око 3.000 посуда од селадона Сонг династије (из периода око 1100. године) у знаменитој арабљанској престоници Фустату (данас у предграђу Каира, стари Каиро), седамдесетих година прошлог века (Gray 1975-1977: 233-234). У новије време селадон се такође јавља у археолошким контекстима, иако врло спорадично. Тим пре су значајни налази из Истанбула, из кварта Сарачхане (*Saracchane*) – око 30 великих тањира забележено је у слојевима из касног османског (или раног модерног) доба (Hayes 1992: 261, Fig. 99/1-5). Такође, делови посуда су налажени и у палати у Делхију (Smart 1976-1977: 200-203, Pl. 91), затим у чувеном персијском трговачком граду Ардабилу (Carvalho 2001-2002), као и у монголској престоници Каракоруму (Heussner 2012).

За наша разматрања, међутим, већу важност имају подаци о порцелану у европским земљама. Наиме, порцелан је био познат Европљанима већ у XIII веку захваљујући експедицијама Марка Пола и других европских путника. Трговина са Оријентом одвијала се, у највећој мери, посредством муслиманских трговаца са Блиског и Средњег истока, који су имали пословне базе у великим трговачким средиштима у Египту и другде на Леванту, на пример у Александрији, Дамаску и Јерусалиму (Whitehouse 1972: 65-67). У истим тим средиштима, трговину кинеским производима, међу којима су најатрактивнији били свила и порцелан, најпре су организовали тадашњи предводници поморске трговине, Ђеновљани и Венецијанци (*ibid.*: 65).

Да је порцелан имао важно место на европским дворовима у XIV-XV веку речито сведоче пописи оставштине и имовине владара, са назначеним врстама посуда, а у појединим случајевима и њиховим карактери-

стикама. Уз број комада, опис се најчешће односи на врсту и облик посуде, али не и на врсту порцелана, па се селадон веома тешко разликује, иако се претпоставља да га је морало бити. Тако се зна да је војвоткиња од Калабрије Марија Валоа имала две зделице од порцелана (*duas de porchellana pro tarenis quindecim*), војвода од Нормандије два тањира, четири зделе и четири чиније (*deux plats, iiii escueiles et iiii saussieres de porcelaine*), Луј I Анжујски зделу за сервирање воћа украшену позлатом (*Une escuelle de pourcelaine à servir de fruit, garnie d' argent doré*) (*ibid.*: 73-75). У појединим случајевима јасно је назначено да је реч о дипломатским поклонима: француски краљ Шарл VII је од кинеског владара добио 11 порцеланских посуда, међу њима три зделе и два велика тањира (... *trois escuelles de pourcelaine de Sinant (China), deux grands plats ouvertz de pourcelaine, deux touques verdes de pourcelaine, deux bouquets de pourcelaine, ung lavoir és mains et un garde-manger de pourcelaine ouvré...*), а дужд Венеције Пасквале Малипјеро је 1461. године од мамелучког султана Египта примио на поклон 20 порцеланских посуда (*loc. cit.*). Међутим, чини се да је најразноврснија колекција порцелана била у власништву владара Фиренце из породице Медичи, при чему део колекције из пописа имовине Пјера Медичија садржи и селадон: *Una choppa de porciellana leghata in oro ... Uno vasa di porciellana choi chopercio... Uno infreschatio di porciellana ... Uno piatello di porciellana bigio... Uno orciuolo di porciellana ... Uno vasa di porciellana leghato in horo col chopercio...* (*ibid.*: 75; Morena 2005-2006: 31). Уз поменуто, по количини од око 2.000 комада порцелана била је чувена колекција тосканских великих војвода, која је стварана од XV до XIX века, а данас се може видети у тзв. порцеланској соби у галерији Уфици (*ibid.*: 31-34).

Порцелан и, посебно, селадон се веома ретко јавља у европским археолошким контекстима средњег и новог века. Међу њима, свакако најзначајнији су налази селадона из замка у Будиму, одакле потичу један бокал и делови три тањира касне Јуан продукције, за које је претпостављено да су били коришћени на мађарском краљевском двору у касном XV веку, можда и на почетку XVI века (Gerelyes 2004; Holl 2005: 150-153; Gerelyes 2008: 71-72). Такође, неколико уломака селадонских посуда откривено је у још две тврђаве, у Ђули и Егеру (Gerelyes 2008: 72). Осим примерака из Мађарске, познати су и појединачни налази из Лучере (*Lucera*) у Италији и Винчестера (*Winchester*) у Енглеској, мада без прецизне хронологије (Whitehouse 1972: 75). Када свим познатим подацима, како писаним тако и материјалним, додамо примерке са Београдске тврђаве, слика о распрострањености селадона у Европи свакако постаје потпунија. То су, истовремено, и први познати налази са подручја Балкана.

Селадон на српској дворској трпези?

Сви расположиви подаци јасно указују на то да је у средњовековној Европи порцелан био прилично редак, а селадон још ређи. У највећем броју случајева посуђе је доспевало као дипломатски поклон владарима, а имућна аристократија га је могла набављати преко трговаца, у виду специјалних порудбина (*ibid.*: 76-77). Веома скроман број посуда говори о ексклузивности селадона, једнако због његовог префињеног квалитета и веома удаљеног, мистичног региона порекла. То у пуној мери потврђују писани документи, као и археолошка евиденција, са речитим примерима из Истанбула и Будима. Велике чиније, тањири и бокали коришћени су, по свој прилици, на великим банкетима, мада је сигурно постојала јасна визуелна разлика између трпеза на владарским и племићким дворовима Европе и Истока, како у врстама јела тако и начину њиховог послуживања.

У описаном контексту, налази селадонских чинија са Београдске тврђаве додатно добијају на значају и иницирају важна питања о корисницима овог ексклузивног посуђа. Притом, требало би имати на уму да у случају кинеског порцелана, а нарочито селадона, хронолошки оквир употребе посуђа није ограничен временом производње, већ је оно због велике вредности, сигурно и материјалне, могло бити чувано столећима, па се тако Јуан и Минг селадон могао набавити и у XVIII веку (Ayers 1982-1983:102). Имајући у виду време производње чинија, а то је XIV век, требало би утврдити најпре епоху, потом и околности под којима је селадон могао dospети у Београд. Будући да су догађаји из раздобља XIV века и касније добро познати, они ће овде бити само сумарно предочени. Током целог XIV века Београд је представљао пограничну тврђаву у жижи сукоба између Угарске и Србије, бивајући тек повремено под српском влашћу, у време краљева Милутина (1316-1319) и Стефана Душана крајем четврте деценије (Калић-Мијушковић 1967: 66-81). Сасвим нова епоха у развоју Београда започиње на самом почетку XV века, када га деспот Стефан Лазаревић претвара у престоницу државе, њено економско и културно средиште (*ibid.*: 82-95). Економски узлет, заснован првенствено на експлоатацији и трговини рудама, довео је Србију на чело европске економије и укључио је у трговински промет на високом нивоу (Ковачевић-Којић 1982: 100-103). Након изненадне деспотове смрти 1427. године, град прелази у руке Мађара и постаје кључно утврђење у систему одбране јужне угарске границе, што ће и остати током целог столећа, до 1521. године, када га освајају Турци Османлије (Калић-Мијушковић 1967: 101-268). Иако је његова примарна улога била војно-стратешка, и даље је подстицано насељавање и стварање снажне економске средине, у циљу јачања одбране града и границе у целини. У турско-аустријском добу Београд задржава војну функцију, али је и база

за сакупљање, снабдевање и опремање турске војске за даље походе, односно касније кључно хабзбуршко упориште за продоре у турске европске поседе (Шабановић 1970). У раздобљима османске власти, присуство производа са Истока, у мањој мери и са Оријента, одражавало је природну везу са матицом и њеним културним токовима. Према казивању Евлије Челебија, „Овамо годишње дође на камилама и колима по пет до шест хиљада товара робе из Мисира, Сирије, Саиде, Бејрута, Смирне (Измир) и арапске и персијске робе уопће. Овдје се ти товари препакую те се роба извози у све вилајете Мађарске, Пољске, Чешке, Шведске, Млетака, Босне и других земаља и из њих се увози тако да је овај шехер прави Мисир Румелије. Сви његови становници су рођени трговци импортном робом...” (Евлија Џелеби, *Putopis*: 93).

Иако луксузни и скупочени предмети не морају нужно бити одраз неке средине, већ могу бити лични избор појединца, чини нам се да би у овом случају ваљало посматрати их у ширем контексту. У том смислу, мало је вероватно да би у турбулентном XIV веку постојала ситуација у којој би се вредно кинеско посуђе нашло у Београду. И касније раздобље мађарске власти такође је упитно. Иако се тада одвијао жив трговински промет, који је јасно потврђен у току археолошких истраживања на свим просторима Београдске тврђаве, град је превасходно био усмерен на северно залеђе и производе из средње и западне Европе (Бикић 1994–1995: 85–98; Поповић и Бикић 2004: 81–97). С друге стране, чини се да би шири социо-културни контекст за посуђе од селадона требало најпре разматрати у оквирима српске власти на почетку XV века.

Замислити посуђе од селадона на деспотовом двору није нарочито тешко с обзиром на његов лични углед и мултикултурну престоницу коју је створио. У том смислу, околности и начин доспећа у Београд могу се најпре довести у везу с укупним економским снажењем и, нарочито, подстицањем трговине, што је допринело, поред осталог, стварању динамичне културне средине, сличне ренесансним дворovima Италије и Француске. Томе је својом личношћу умногоме допринио сам деспот, угледни витез и надарени књижевник. Будући да су материјалне потврде о изгледу и ентеријеру деспотовог двора веома скромне због обимних грађевинских радова на простору замка, о чему је раније било речи, посредна сведочанства о луксузу у позном средњем веку пружају подаци из писаних докумената и ликовни прикази, пре свега скупоченог посуђа и прибора за јело, затим изгледа трпезе и врста намирница и јела која су спремана, нарочито на великим банкетима (Спредић 2004: 113–138; Бикић 2004: 150–160). Захваљујући трговини рудама сребра и злата, укупна куповна моћ становништва је порасла, а тиме и могућности прибављања предмета луксуза који су, посредством Дубровчана, Млечана и Кото-

рана, стизали из европских земаља, али и са Истока (Ковачевић-Којић 1982: 101-103). Тако је и селадон могао бити набављен приликом једног од редовних трговачких путовања или добијен на поклон од неког угледника, који је ово посуђе одраније имао у власништву. Такође, може се помишљати и на то да је у најмање три наврата деспот Стефан био у прилици да дође у посед кинеског селадона боравећи на Истоку: најпре када је на двору султана Бајазита I прихватио вазални однос после битке на Косову 1389/1390. године, са исходом који је деспотов биограф Константин Филозоф објаснио речима: „Он, који је дошао као окривљен и готово на смрт, примио је као син од оца власт“ (Константин Филозоф, *Живои*: 65-67; Ђирковић 1982: 47-48), а потом на двору Палеолога у Цариграду, где му је два пута додељена деспотска титула, 1402. године, после битке код Ангоре, и 1410. године, у жеку династичких борби у Османском царству, у којима су учествовала оба вазална хришћанска владара, иако на супротстављеним странама (Калић 1982: 65-66; *idem* 2006).

Поред понуђеног тумачења, може се помишљати и на другачији културни миље, тиме и хронологију. С обзиром на омиљеност селадона међу османском елитом, посуђе из Београда би се могло разматрати у контексту налаза других врста луксузног посуђа из османског доба, пре свега керамике из Изника и плаво-белог порцелана. Међутим, док је за посуђе из Изника утврђено да је коришћено у ранотурском раздобљу (Викић 2007), кинески плаво-бели порцелан је најчешће налажен у културним слојевима из касног XVII и из XVIII века.¹² То, наравно, не искључује могућност да су селадонске чиније могли донети у Београд освајачи, на пример неки угледни османски аристократа који се населио на престижном месту у Доњем граду, у махали око Цареве џамије (некадашње Цркве Успења Богородице) (Шабановић 1970: 13-14). О постојању имућних домаћинстава управо на том месту речито сведоче, осим посуђа изничке производње, и други предмети луксуза, попут декорисаних бакарних судова и бронзаних свећњака са чашицом у облику лале (Поповић и Бикић 2004: 114-130, сл. 65, 66, 77, 92, 97/173-175, 98/187-192, 100/208, 210-214).

Све напред речено, мада индикативно, не допушта извођење утемељеног закључка о историјском, друштвеном и културном контексту селадона у Београду. Ипак, предочена претпоставка о скупоценом посуђу од селадона на двору деспота Стефана чини се реалном, делом и због релативно кратког времена које је протекло од израде до употребе ових посуда. Извесно је, међутим, да посуђе од селадона несумњиво представља раритет, независно од епохе у којој је коришћено. Његова ексклузивност је потврђена у свим срединама у које је доспело, било да

¹² Није објављено, подаци из документације Археолошког института - Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.

је реч о појединачним примерцима или о великим сервисима. У односу на до сада познате репрезентативне колекције, међу којима свакако треба издвојити оне из Фустата (IX век), са кинеског брода Турјанг (XIV век) и из Топкапи сараја (XIV-XVIII век), већина археолошких налаза оставља скроман утисак. На подручју Европе посуђе од селадона је веома ретко, док је на Балкану препознато тек спорадично, иако би логично било да се у појединим већим средиштима нађе макар по неки примерак. Уз све друге луксузне предмете, присуство скупоценог кинеског селадона у Београду, као и у Будиму, има нарочит значај јер обе ове средине представља у новом светлу, а појму међународне трговине у раздобљу касног средњег века даје нову димензију.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Addis J. 1980–1981

Porcelain stone and kaolin: late Yuan developments at Hutian, *Transactions of the Oriental ceramic society* 45: 54–66.

Artan, T. 2010

Eighteenth-century Ottoman princesses as collectors - Chinese and European porcelain in the Topkapı palace museum, *Ars Orientalis* 39: 113–147.

Ayers, J. 1954–1955

Some Chinese wares of the Yuan period, *Transactions of the Oriental ceramic society* 29: 69–86.

Ayers, J. 1982–1983

Chinese porcelain of the sultans in Istanbul, *Transactions of the Oriental ceramic society* 47: 77–104.

Бикић, В. 1994–1995

Трговински промет у Београду у 15. веку, *Стирарнар* (н.с.) XLV–XLVI: 83–99.

Бикић, В. 2004

Кухиња и трпеза: посуђе у свакодневном животу, у: *Привајни животи у српским земљама средњеј века*, ур. С. Марјановић-Душанић и Д. Поповић, Београд: Clio, 139–160.

Bikić, V. 2007

The early Turkish stratum on the Belgrade Fortress, in: *Çanak - Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts, Proceedings of the First International Symposium on Late Antique, Byzantine, Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context (Çanakkale, 1–3 June 2005)*, eds. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal and J. Witte-Orr, Byzas 7, Istanbul: Deutschen Archäologischen Instituts, 515–522.

Gerelyes, I. 2004

Kínai szeladon kerámia a Budavári palota leletanyagában, *Budapest Régiségei* XXXVIII: 79–91.

Gerelyes, I. 2008

Types of Oriental pottery in archaeological finds from the 16th and 17th centuries in Hungary, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (1–2): 65–76.

Gray, B. 1975-1977

The export of Chinese porcelain to the Islamic world: Some reflections on its significance for Islamic art, before 1400, *Transactions of the Oriental ceramic society* 41: 231-262.

Gray, R. 1982

The Origins of Porcelain, in: *The history of Porcelain*, ed. P. Atterbury, London: Orbis publishing, 11-25.

Guy, J. 2001-2002

Early Asian ceramic trade and the Belifung ("Tang") cargo, *Transactions of the Oriental ceramic society* 66: 13-27.

Evlija Čelebi, *Putopis*

Putopis - Odlomci o jugoslovenskim zemljama, preveo, uvod i komentare napisao Hazim Šabanović, Sarajevo: Veselin Masleša, 1979.

Jenyns, S. 1964-1966

The Chinese porcelain in the Topkapu Saray, Istanbul, *Transactions of the Oriental ceramic society* 36: 43-72.

Калић, Ј. 1982

Велики преокрет, у: *Историја српској народа II. Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537)*, ур. Ј. Калић, Београд: Српска књижевна задруга, 64-74.

Калић, Ј. 2006

Деспот Стефан и Византија, *Зборник радова Византјолошкој инстџиџуџа* 43: 31-40.

Калић-Мијушковић, Ј. 1967

Београд у средњем веку, Београд: Српска књижевна задруга.

Kahle, P. 1940-1941

Chinese porcelain in the lands of Islam, *Transactions of the Oriental ceramic society* 18: 27-46.

Ковачевић-Којић, Д. 1982

Привредни успон, у: *Историја српској народа II. Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537)*, ур. Ј. Калић, Београд: Српска књижевна задруга, 100-108.

Константин Филозоф, Живот

Живот деспота Стефана Лазаревића, у: Л. Мирковић, *Сџаре српске биографије XV и XVII века - Цамблук, Констџаниџин, Пајсије*, Београд: Српска књижевна задруга, 41-125.

Krahl, R. 1984–1985

Longquan celadon of the Yuan and Ming dynasties in the Topkapi Saray museum Istanbul, *Transactions of the Oriental ceramic society* 49: 41–32, 56–57.

Li, L., Feng, S-L., Feng, X-Q., Xu, Q., Yan, L-T., Ma B. and Huo H. 2011
Study on the chemical composition features of Longquan celadon excavated from the Chuzhou site of Huai'an City in Jiangsu Province by EDXRF, *Chinese Physics C*, Volume 35, Number 7, <http://dx.doi.org/10.1088/1674-1137/35/7/016> (available through: mp.ihep.ac.cn/qikan/manage/wenzhang/2010-0205.pdf; приступљено 08.01.2013)

Morena, F. 2005–2006

Chinese and Japanese porcelain in the Palazzo Pitti, Florence, *Transactions of the Oriental ceramic society* 70: 31–34.

Nilsson, J.-E. 2012

Glossary of Chinese Porcelain Terms, <http://www.gotheborg/glossary.com> (приступљено 12.11.2012)

Oriental green wares 1995–1996

Oriental green wares, Pottery and Porcelain from the Near and Far East, Catalogue of an exhibition at the British Museum, *Transactions of the Oriental ceramic society* 60: 121–151.

Pearce, N. I. 1987–1988

Chinese export porcelain for the European market: the years of decline 1770–1820, *Transactions of the Oriental ceramic society* 52: 21–37.

Поповић, М. 2006

Београдска тврђава, Београд: Јавно предузеће „Београдска тврђава“.

Поповић, М. и Бикић, В. 2004

Комплекс средњовековне митрополије у Београду, Исцртавања у Доњем граду Београдске тврђаве, Београд: Археолошки институт.

Prinsloo, L. C., Wood, N., Loubser, M., Verryin, S. M. C. and Tiley, S. 2005

Re-dating of Chinese celadon shards excavated on Mapungubwe Hill, a 13th century Iron Age site in South Africa, using Raman spectroscopy, XRF and XRD, *Journal of Raman Spectroscopy* 36: 806–816.

Rhodes, D. 1978

Stoneware and porcelain, The art of high-fired pottery, Melbourne: Pitman publishing.

Sjostrand, S. 2002

Turiang: a 14th century Chinese shipwreck, upsetting Southeast Asian ceramic history, in: *Southeast Asia - China Interactions*, eds. Geoff Wade and James K. Chin, www.mingwrecks.com/turiang1.pdf (приступљено 14.12.2012)

Smart, E. 1976-1977

Fourteenth century Chinese porcelain from a Tughlag Palace in Delphi, *Transactions of the Oriental ceramic society* 41.2: 199-230.

Спремић, М. 2004

Јело и пиће, у: *Привајни животи у српским земљама средњеј века*, ур. С. Марјановић-Душанић и Д. Поповић, Београд: Cliо, 113-138.

Ђирковић, С. 1982

Године кризе и превирања, у: *Историја српској народа II. Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537)*, ур. Ј. Калић, Београд: Српска књижевна задруга, 47-63.

Fang, L. 2005

Chinese Ceramics (Introductions to Chinese Culture), Cultural China Series, Hong Kong: China Intercontinental Press.

Hammer, F. 1975

The Potter's Dictionary of Materials and Techniques, London: Pitman Publishing; New York: Watson-Guption Publications.

Hayes, J. W. 1992

The Pottery: Excavations at Saraçhane in Istanbul, Vol. 2, Princeton, New Jersey: Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Heussner, A. 2012

Preliminary Report on the Ceramics of Chinese Origin Found East of the Old Mongolian Capital Karakorum, *The Silk road* 10: 66-75.

Hobson, L. 1933-1934

Chinese porcelain at Constantinople, *Transactions of the Oriental ceramic society* 11: 9-21.

Holl, I. 2005

Fundkomplexe des 15.-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda, Budapest: Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae.

Honey, W. B. 1944

The Ceramic Art of China and Other Countries of the Far East, London: Faber and Faber.

Carvalho, P. M. 2001–2002

Porcelains for the Shah, Ardabil and the Chinese ceramics trade in the Persian Gulf, *Transactions of the Oriental ceramic society* 66: 47–56.

Crowe, Y. 1975–1977

Early Islamic pottery and China, *Transactions of the Oriental ceramic society* 41: 263–278.

Шабановић, Х. 1970

Урбани развитаk Београда од 1521. до 1688, *Годишњак рада Београда* XVII: 9–42.

Whitehouse, D. 1972

Chinese porcelain in medieval Europe, *Medieval archaeology* 16/1972: 63–78.

EXCLUSIVE CHINESE POTTERY IN THE BALKANS: FINDS OF 14TH CENTURY CELADON FROM THE BELGRADE FORTRESS

SUMMARY

Fragments of two bowls of celadon, distinct kind of Chinese porcelain (fig. 1, 2) have been found in the course of archaeological investigations at the Belgrade fortress. These specimens come from the castle area and from Lower Town, from the filling layers, which could be roughly dated, on the basis of contents, from the 15th to the 17th century. However, considering available data about complete appearance - shapes of the bowls, glaze colors and decoration, vessels of celadon from Belgrade indubitably belong to the production from the time of late Yuan dynasty, i.e. from the second half of the 14th century.

In the text are analyzed distribution of celadon and cultural contexts of appearance of these vessels outside home territory, particularly in the East and in Europe, according to the records in written documents and hitherto published archaeological finds. It has been assumed, on the basis of all available data, that occurrence of celadon at the Belgrade fortress could be studied first of all within the cultural milieu at the court of despot Stefan Lazarević in early 15th century. In that light, circumstances and way of arrival in Belgrade could be associated with entire economic development and particularly with stimulation of trade, which resulted in establishing of dynamic cultural milieu resembling the Renaissance courts in Italy and France. So, celadon could have been either acquired during one of regular commercial trips or it could have been a gift from some prominent person who already possessed these vessels. Also, despot Stefan had the opportunity to personally obtain Chinese celadon at least on three occasions when he was staying in the East: first when he accepted vassal obligations at the court of sultan Bayazid I after the battle of Kosovo in 1389/1390, and after that at the court of the Palaiologoi in Constantinople where he was granted title of despot twice, in 1402 and in 1410.

Considering high regard for celadon among the Ottoman elite, vessels from Belgrade fortress could be studied also in the context of finds of other kinds of porcelain, which occurred in the archaeological assemblages dating from late 17th and the 18th century.

Everything previously said, although indicative, does not allow for drawing founded conclusion about historical, social and cultural context of appearance of celadon in Belgrade. Nevertheless, suggested assumption about valuable celadon vessels at the court of despot Stefan seems realistic, partially also because rather short period of time passed between the production and use of these vessels. It is, however, undeniable that celadon vessels are rare items disregarding the epoch when they had been used. It is very rare in Europe, while it has been recognized in the Balkans only sporadically although it would have been logical that at least some specimens could be found in certain larger centers. Besides other luxurious objects, discovery of valuable Chinese celadon in Belgrade as well as in Buda is of particular significance as it represents both these centers in a different light and gives new dimension to the concept of international trade in the late medieval period.